
QƏBƏLƏNİN NİC KƏNDİNDƏ QAFQAZ ALBANİYASININ XRİSTİAN ABİDƏLƏRİ

Nic kəndi Qəbələ rayon mərkəzinin 40 km cənub-qərb tərəfində yerləşir. Qəsəbənin yerli sakinləri olan udilərin sayı Nic və onun ətraf kəndlərində 4000-ə çatır. Tarixçilərin fikrinə görə Qafqaz Albaniyasının 26 qəbiləsindən biri olan udilər, çox da böyük olmayan, qədim xalq olmaqla özlərinin sərbəst dil, mədəniyyət və adət- ənənələrini bu günə kimi qoruyub saxlamışdır.

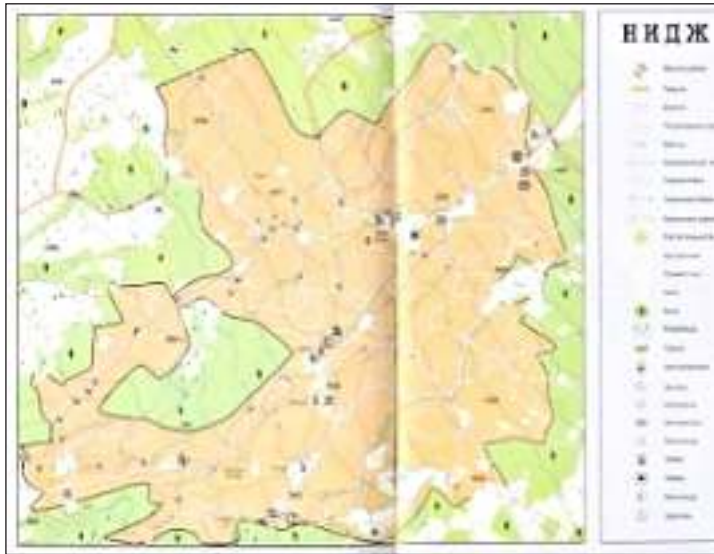
Udilərin əcdadı olan uti tayfası haqqında ilk mötəbər məlumat 2500 il əvvəl Marafon döyüşünü təsvir edən “Tarixin atası” Herodotun qeydlərində rast gəlinir. Qədim mənbələrdə udilər Midiya satrapı qoşununun tərkibində Makedoniyalı İskəndərin Qavqamela yaxınlığında (e.ə. 331-ci il) yunanlarla döyüşünün iştirakçıları kimi göstərilir. Strabon özünün “Coğrafiya” əsərində Xəzər dənizi və Qafqaz Albaniyasını təsvir edərkən udilərdən söz açır. “Udi” etnonimi isə ilk dəfə eramızın I əsrində yaşamış romalı müəllif Böyük Plininin “Təbii tarix”ində işlədilib. Eramızın II əsrində yaşamış yunan yazıçısı Ptolomeyin “Coğrafiya”sında Xəzər dənizinin sahillərində müxtəlif xalqların, o cümlədən udilərin (utilərin) yaşadığı qeyd olunur [2, s.36].

Udilər barədə daha ətraflı məlumatlar VII əsrdə yaşamış yerli müəllif Musa Kalankatının “Alban tarixi” adlı əsərində verilir. Udi tayfasına mənsub olduğunu yazan müəllif alban tayfalarının başçısı Aran haqqında məlumat verir: “Onun (Aranın) oğlundan Uti, Girdman, Savdeya və Qarqar knyazlıqlarının tayfaları törəyib”. Mütəxəssislərin fikrincə Albaniyanın dövlət dili qədim udi dili olmuşdur [2, s.37].

Çoxmillətli Azərbaycan Dövlətində tarixən və bu gün də müxtəlif etnik tərkibli xalqlara, onların dinlərini qoruyub saxlamaq istiqamətində əlverişli mühit yaradılmışdır. Udilər də bu gün Azərbaycan ərazisində yaşayan qədim xalqlardandır. Qnlar Qəbələ və Oğuz rayonunun ərazisində yaşayan ən qədim xalqlardandır. Udilər həm də Rusiya, Gürcüstan, Ukrayna, Qazaxstan və başqa ölkələrdə də yaşayırlar. Qəbələ və Oğuz rayonlarında yaşayan udilər öz

dil, din və adət-ənənələrini saxlamaqdadırlar. Bu gün dünyada demokratik dəyərlərdən biri kimi qəbul edilən dini toleranlığın bərqərar olduğu Azərbaycanda udi xalqı öz qədim xristian dinini saxlamaqla, xristianlığa məxsus dini ayinlərini yerinə yetirirlər. Nic kəndində yerləşən Müqəddəs Yelisey adına “Çotari” Alban kilsəsi dini mərasimlərin mərkəzinə çevrilmişdir.

Udilərən məskunlaşdığı Nic kəndi tarixi şəhərsalma quruluşuna görə üç məhəlləyə: Çotari, Ağdalaki, Qocabəyli yaşayış ərazilərinə bölünmüşdür. (Şək.1) Hər bir məhəllənin özünün məhəllə kilsəsi olmuşdur. “Çotari” (XVII əsr), “Bulun” (XVI–XVII əsrlər) və “Göy kilsə-Silin”(XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri) vaxtikən məhəllə əhalisinin dini ayinlərini yerinə yetirmək üçün istifadə etdikləri memarlıq tikililəridir.

Şəkil 1. Nic kəndinin planı

Çotari-Müqəddəs Yelisey kilsəsi Azərbaycan Respublikasının Alban-Udi Xristian İcmasının nəzdində fəaliyyət göstərir. Tarixi faktlara və yerli əhalinin şahidliyinə əsasən Müqəddəs Yelisey kilsəsi Qafqaz Albaniyasının Apostol kilsəsinin və udi etnosunun unikal mirası olaraq 1723–1726-cı illərdə yerli xeyriyyəçi Engibar Çotarinin və Nicin üç məhəlləsinin əhalisinin vəsaitləri hesabına tikilmişdir. Kilsə xristianlığın Albaniyada ilk təbliğatçısı olmuş və yalnız albanlar, o cümlədən udilər tərəfindən müqəddəsləşdirilən və apostola bərabər tutulan Yeliseyin şərəfinə inşa olunmuşdur. Yeliseyə

həsr edilmiş belə kilsələr Qarabağ, Şəki, Qəbələ, Oğuz və digər rayonlarda da mövcud olmuşdur.

Kilsə qədim məbədin yerində, yerli inşaat materialı olan travertin daşından tikilmişdir. Bir zallı, çarpaz- xaçvari plan quruluşunu yaradan ibadət zalının yükdaşıyıcı elementləri olan hilali tağlar, binanın interyer konstruksiyasının əsasını təşkil edir. Dindarları hər gün ibadətə sisləyən kilsənin zəng qülləsi abidənin dam örtüyündə qurulmuşdur. Kilsənin asimmetrik yerləşdirilmiş qapısının yuxarısında Alban xaçı qeyd olunan çatma tağ, girişi nəzərə çarpdırır. Kilsə mazğalları xatırladan pəncərələrlə işıqlandırılır. Baş fasadın önündə Alban dövründə yaşamış din xadimlərinin məzarları yerləşir ki, bu sinə daşlarında xaçkarlarla yanaşı, xristianlıqdan öncə mövcud olmuş zərdüştlük elementləri-səkkiz türk tayfalarını əks etdirən səkkiz xaçın birləşdiyi “günəş kultu”, mələklər və digər alban elementləri öz əksini tapmışdır. Cotari kilsəsi udilər tərəfindən ibadət xidmətləri, liturgiya, vəftiz, həmçinin ortodoksal konfessiyaların qanunlarına əsaslanan bütün dini bayram və mərasimlərin keçirilməsi üçün seçilmişdir (Şək. 2,3).

Şəkil 2. Cotari kilsəsi

Şəkil 3. Cotari kilsəsi qarşısında alban məzarı

2006-cı ildə Müqəddəs Yelisey kilsəsi-ÇotariŞ Norveç Humanitar Təşkilatının (NHE) sponsorluğu ilə, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin “Bərpaçı” təşkilatı tərəfindən bərpa olunmuşdur.

Müqəddəs Yelisey kilsəsi “Bulun”, “Qocabəyli” məhəllə kilsəsi kimi inşa olunmuşdur. Öz böyük həcm-məkan və fəza tutumu ilə, ipi pəncərə açımları və memarlıq traktovkası ilə Nicin digər iki dini tikilisindən seçilən kilsə, bişmiş kərpicdən inşa olunmuş, aşağı hissəsi travertin daşla üzlənmişdir. Dini binaya giriş iki istiqamətdən nəzərdə tutulmuşdur. Fron-

tonla həll olunmuş giriş qapısının portalında, ermənilər tərəfindən udilərin “qriqoriyan”laşdırılması ilə, iki Alban xaçı arasında erməni xaçı da yerləşdirilmişdir. Tarixi XVI–XVII əsrlərə aid edilən xristian məbədinin memarlıq həlli, onu kəndin digər eyni tipli iki kilsəsindən daha sonrakı tarixə aid etməyə imkan verir (Şək. 4,5).

Şəkil 4. Müqəddəs Bulum kilsəsi

Şəkil 5. Kilsənin portalı

Kəndin üçüncü Müqəddəs Yelisey kilsəsi – “Göy kilsə” udi dilində “Silin” adlanır və “Ağdalaki” məhəlləsində, verilən məlumatlara görə, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində inşa olunmuşdur [3]. Kilsəyə giriş iki hissədən nəzərdə tutulmuşdur. Kilsənin ibadət zalı hilali tağların yaratdığı çarpaz-xaçvari həcm-fəza və plan quruluşu ilə həllini tapmış və dərin altarla qurulmuşdur. Yan fasaddakı giriş portalı üzərində tarixi kitabə ilə yanaşı “demontaj” olunmuş iki kitabəyə də rast gəlinir. Daşın fakturasından tarixi kitabənin də erməni dilində yazılması, lakin alban elementləri ilə haşiyələnməsi diqqəti cəlb edir. Alban-Udi Xristian İcmasının sədri Robert Mobilinin verdiyi məlumata görə, 1828-ci ildən məcburi “qriqoriyan”laşdırılan alban əhalisinin əlifbası erməni əlifbası qəbul edildiyindən, Alban xaçları və elementləri saxlanılmaqla, kitabələr erməni əlifbası ilə udi dilində yazılmışdır. Lakin sonralar “demontaj” olunmuş kitabələr sırf erməni dilində yazılmışdır [2]. Hətta kilsənin interyerindəki sütunların üzərinə həkk olunmuş Alban xaçları sonradan ermənilər tərəfindən mala ilə örtülmüş, son illərdə udilər tərəfindən aşkarlanaraq üzə çıxarılmışdır. Təəssüflər olsun ki, Alban kilsələri üzərində Alban əlifbası ilə yazılmış kitabələrə çox az təsadüf olunur ki, bunu Nic abidələrinə də aid etmək olar (Şək. 6,7).

Şəkil 6. Silin kilsəsi

7. Kilsənin kitabəsi

Udilər indiyə kimi bu kilsələrin üzərində erməni kitabələri montaj olunduğu üçün həmən dini ocaqlara qədəm basmır, onların da “Cotari” kilsəsi kimi bərpasını və tarixin ədalətli həllini gözləyirlər. “Bulun” və “Silin” kilsələrinin bu gün bərpaya böyük ehtiyacı var. Kilsələrin damında bitən ağaclar onların konstruksiyasını dağıtmaqla yanaşı, onların interyerində də mənfi təsir göstərir.

Nic kəndinin daha bir tarixi tikilisi-- “Udi ocağı” tarixi-etnoqrafik park muzeyi Nic kəndinin Qocabəyli məhəlləsində yerləşir. Üç hektardan artıq ərazidə yerləşən açıq səma altında olan bu park-muzey udi xalqının mədəniyyətini, adət-ənənələrini, məişətini və yaşayış tərzini əks etdirən simvolik bir etnoqrafik ərazidir. Park muzey ekspozisiya şəklində bir-neçə etnoqrafik sahələrə bölünür. Muzey kompleks tikililərdən ibarətdir. Muzeyin ümumi kolleksiyasında hal-hazırda iki mindən çox eksponat sərgilənir [1].

Şəkil 8. Tarixi-etnoqrafik park muzeyi

Muzey kompleksinə giriş yerli memarlıq ənənələrinə uyğun inşa olunmuş portalla başlanır. Giriş darvazası travertin və cilalanmış çay daşından inşa olunmuş və kozeroqla (günlük) örtülmüşdür.

XVII əsrdə inşa olunmuş ev-muzey çiy kərpicdən olan daş təməl üzərində taxtadan qurulmuş udi evidir. Ev vaxtilə Qanqalovlar ailəsinə mənsub olmuşdur. (Şək.8) Udi evləri çay daşından, bünövrəsi çiy kərpicdən olmaqla taxtadan bir və iki mərtəbəli inşa olunurdu. Bu tip evlərin yaranması coğrafi-iqlim xüsusiyyətlərindən və yerli tikinti materiallarından asılı olaraq formalaşmışdır. Qanqalov ailəsinin binasının ikinci mərtəbəsi fındıq ağacının çubuqlarından qurulmuş, çardaq udi ailəsinin məişət-təsərrüfat sahəsini əks etdirir. Çardaqda üzümün sıxılması, araq çəkilməsi üçün ləvazimatlar saxlanılmış, fındıq yığımından sonra məhsul qurudulmuş. Evin plan quruluşunda qonaq, yataq, uşaq, mətbəxt, dua otaqları əsas yer tutur. Düzbucaqlı şüşəbənd bir tərəfdən otaqlarla, digər tərəfdən isə erker şəkilli yerləşkəllərlə əlaqələnir. Şüşəbəndin sonunda qurulmuş taxta pilləkənlər ikinci mərtəbədəki çardağa qalxmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Hal-hazırda çardaqda, eləcə də otaqlarda udi ailəsinin məişətinə aid eksponatlar, müxtəlif ev əşyaları, bəzəkləri (tikiş maşını, dini əşyalar, qədim geyimlər, kitablar, mebel, ev bəzəkləri, ənənəvi tikmələr, fotosəkillər və s.) sərgilənir.

Həyətəyanı sahədə orijinal tikilili iki qonaq evi vardır. Evlərin plan quruluşu və interyeri udi xalqının qonaqpərvərliyini əks etdirən müxtəlif etnoqrafik əşyalarla zəngindir. Məişət və təsərrüfat tikililəri çörək bişirilməsi üçün qurulmuş iki təndirdən, şərabçılıq üçün yay tikilisi, həyətəyanı sahədə meyvə və tərəvəzin konservləşdirilməsi üçün xüsusi otaq,tütün və ipək qurdu baramasının bəslənməsi üçün çardaq otağı udi ailəsinin gündəlik həyatının cərəyan etdiyi memarlıq tikililəridir. Binaların hər ikisinin dam örtüyü kirəmitdən olmaqla taxtadan qurulmuşdur .

Nic kəndində Tarixi-etnoqrafik park muzeyinin yaradılması, dini-xristian abidələrinin qorunub saxlanması, onların bərpası və tədqiqi Qafqaz Albaniyası xalqlarının tarixinin, dininin, mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin, etnoqrafiyasının lokal şəkildə öyrənilməsində böyük informasiya mərkəzinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qafqaz Albaniyası, Nic kəndi, xristian abidələri, Tarixi-etnoqrafik park muzeyi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Udi Ocağı (buklet). Qəbələ rayonu, Nic qəsəbəsi.
2. Robert Mobili. Alban-udi xristian icması. “Azərbaycan Dünyası”, № 118, Bakı, 2018, s.36-47.
3. Нидж (буклет). Баку, 2014.

Rahiba Aliyeva (Azerbaijan)**Christian monuments of Caucasian Albania in the village of Nij, Gabala City**

The paper deals with Christian monuments belonging to the period of Caucasian Albania, historical and architectural features, epigraphic inscriptions and building materials of the churches of Jotari, Bulun, Silin.

The results of the study are located on the territory of the historical and ethnographic park and Udi houses belonging to the 17th century on the example of the Kangalovs' house. There were studied building materials, spatial and planned solutions of these houses, and other exhibits of the museum.

Key words: Azerbaijan, Caucasian Albania, Nij village, Christian monuments, Historical and Ethnographic Park Museum.

Рахиба Алиева (Азербайджан)**Христианские памятники Кавказской Албании в селении Нидж города Габала**

В статье описываются христианские памятники относящиеся к периоду Кавказской Албании, историко-архитектурные особенности, эпиграфические надписи и строительные материалы церквей Джотари, Булун, Силин.

Изложены результаты исследования расположенных на территории историко – этнографического парка и относящиеся XVII веку удийские дома на примере дома Кангаловых. Были изучены строительные материалы, объемно-пространственные и плановые решения этих домов, и другие экспонаты музея.

Ключевые слова: Азербайджан, Кавказская Албания, селение Нидж, христианские памятники, Историко-этнографические парковый музей.